

Надія ПЕТЕЧЕЛ

*викладач кафедри судочинства навчально-наукового
юридичного інституту Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних
наук*

<https://orcid.org/0000-0002-8519-6609>

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Фундаментальним принципом правової системи є верховенство права, який визначає, що жодна особа не може бути вищою за саме право. Цей принцип є основою для стабільності та правопорядку в суспільстві, забезпечуючи надійний фундамент для розвитку і реалізації інших правових норм. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальними цінностями, які гарантують гідність, автономію та розвиток кожної особи. Вони формують основу для становлення та соціалізації кожної особи, дозволяючи вільно виражати свої думки, переконання, ідеї тощо. Проблематика прав людини і громадянина в умовах воєнного стану є складною і багатоаспектною. За таких умов постає питання, як забезпечити безпеку населення, при цьому не порушивши основні права та свободи людини та громадянина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дотримання прав і свобод людини є однією з основних та актуальних проблем сучасного світу, якій присвячена низка наукових праць. Проблема правомірного обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, є дуже актуальною темою. Вагоме значення у дослідженнях даного питання мають праці таких вчених як Проць І. М., Мерник А. М., Раданович Н., Славко А.С. та інші

Метою цієї статті є дослідження дотримання та особливостей обмеження прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У правовій демократичній державі права людини є найвищою цінністю, але не зважаючи на це вони не можуть бути повністю абсолютні і бути завжди в усіх випадках недоторканими.

Для досягнення балансу між правами кожного індивіда та інтересами суспільства загалом держави все ж змушені обмежувати права людини. Міжнародне право дозволяє державам відступати в деяких випадках від виконання взятих ними на себе міжнародних зобов'язань із захисту прав людини і відповідно призупиняти дію національного законодавства. Наразі конституційне законодавство держав світу, в тому числі і України, передбачає можливість обмеження прав і свобод людини на повністю законних підставах.

Обмеження прав і свобод людини – це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою нор конституційно-

го, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини. Крім того, усі ці норми законодавства доповнюються судовою практикою національних судів, а також практикою Європейського суду з прав людини [1, с. 319].

І. М. Проць виділяє такі категорії правомірного обмеження прав і свобод людини:

1) обмеження прав і свобод у межах кримінального процесу, оскільки воно викликано необхідністю успішного правозахисного призначення кримінального судочинства;

2) обмеження основних прав і свобод зумовлені спеціальним правовим статусом особи. Метою таких обмежень є забезпечення неупередженості посадових та службових осіб, при виконанні владних повноважень попередження «конфлікту інтересів» та забезпечення функціонування державного апарату, органів місцевого самоврядування та стратегічних галузей економіки, таких як електроенергетика та транспорт.

3) Обмеження основних прав та свобод у виборчому процесі. Зокрема, законодавство України та Конституція чітко закріплюють умови й межі обмеження. До таких обмежень можна віднести, наприклад відсутність права голосу громадян, які визнані судом недієздатними та інші.

4) Обмеження прав і свобод в умовах особливих правових режимів. Особливі правові режими запроваджуються у разі виникнення, в широкому сенсі, загрози національним інтересам країни, які у свою чергу впливають із потреб громадян, суспільства та держави [2, с. 359].

Особливості обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів закріплюються у Конституції України, Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та інших законах України.

Якщо розглядати особливості обмеження прав та свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, то в першу чергу необхідно звернути увагу на поняття «воєнний стан».

Зокрема, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Запровадження воєнного стану завжди являє собою загрозу для основних прав та свобод. Саме тому, обмеження конституційних прав та свобод людини та громадянина, які закріплені та передбачені чинним законодавством України та які можуть бути застосовані в умовах воєнного стану, є вичерпними та не підлягають розширеному тлумаченню [4, с. 72].

Частина 2 статті 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплює, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України. До таких належать: право на рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 24); право на громадянство та його зміну (ст. 25); право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності особи (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40); право на житло (ст. 47); право на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї (ст. 51); рівність дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52); право на захист прав і свобод людини у суді (ст. 55); право на відшкодування коштів держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58); право на професійну правничу допомогу (ст. 59), право на відмову від виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів (ст. 60); право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення (ст. 61); презумпція невинуватості (ст. 62); право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (ст. 63) [5].

Такий перелік прав, які не підлягають обмеженню, навіть під час дії воєнного стану, виступає конституційною гарантією прав людини і громадянина. Це важливий аспект для забезпечення основних прав та свобод людини та громадянина за будь-яких умов, адже побудова демократичної держави передбачає не лише проголошення, а й забезпечення прав людини в будь-яких ситуаціях.

Законодавство України закріплює, що у період дії воєнного стану права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тій мірі, в якій це необхідно для безпеки держави та населення. Тому встановлення таких певних заборон та обмежень, викликаних воєнним станом, повинно носити виключно тимчасовий характер, тобто діють до поки не будуть усунені обставини, які спричинили введення воєнного стану.

Відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53

Конституції України права та свободи людини і громадянина можуть обмежуватись, а також можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану [6].

Проаналізувавши зазначені документи можна виділити такі права та свободи фізичних осіб, що можуть бути обмежені:

- право на недоторканність житла;
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- право на невтручання в особисте і сімейне життя;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України;
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право на підприємницьку діяльність;
- право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею;
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;
- право на освіту [5].

Також, введення воєнного стану не може бути підставою для посягання на життя людини, застосування насильства, тортур та будь-якого жорсткого поводження, що принижує людську гідність.

Варто наголосити на тому, що поняття обмеження прав людини відрізняється від поняття порушення прав людини. Обмеження прав людини відбуваються, коли держава обмежує використання окремих прав людини в певних ситуаціях із законною метою, такою як забезпечення безпеки, громадського порядку, захисту прав та свобод інших осіб або інтересів суспільства загалом. Обмеження прав людини постійно пов'язані з певними умовами і повинні бути пропорційними до легітимних цілей. В свою чергу порушення прав людини завжди перебуває поза межами дозволеного та законодавчого підґрунтя.

Висновки. Конституція України та інші нормативно-правові акти передбачають механізм обмеження здійснення окремих прав громадян. Проте, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, обмежені часом, мати законодавче підґрунтя та легітимну мету, використовуватися згідно з принципами демократії та правової державиз метою захисту інтересів суспільства, збереження громадського порядку і безпеки, а також праві свобод інших громадян. Відповідність

таких обмежень міжнародним стандартам і правам людини відіграє важливу роль у забезпеченні захисту цих прав.

1. Опольська Н. М., Бабой А. М., Бабой В. С. *Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник*. Вінниця: Твори. 2021. 408 с.
2. Проць І. М. *Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381-384.
3. *Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 20.01.2024).
4. Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. *Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 71-73.
5. *Конституція України від 28 червня 1996 року. N 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.01.2024).
6. *Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення 20.01.2024).

Petechel Nadiia. Restrictions on human rights under martial law

The article is devoted to the theoretical and legal study of the institution of restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of martial law as an important constituent element of any legal democratic state.

The main attention is paid to the analysis of human rights, which may be limited during the war. The legal definition of the concept of martial law is analyzed. It was found that martial law is the main legal basis for restricting the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen.

Restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of martial law are of an exclusively temporary nature. The rights and freedoms of a person and a citizen can be limited only if this is directly provided for by the Constitution of Ukraine and does not contradict the norms of international law. Only in this case, restrictions can be considered legitimate and legal.

Under martial law, certain rights are not abolished, but their exercise, that is, the scope of rights, is limited. However, inalienable rights and freedoms, such as the right to life, the right to housing, the right to respect for dignity, and others, are not subject to any restrictions and are protected by relevant legal acts.

It was noted that the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. Therefore, during the legal regime of martial law, the state cannot abandon its obligation to ensure human rights.

It was established that the protection of human rights under martial law is extremely difficult. Therefore, the development of mechanisms for the protection of human rights is particularly important for ensuring justice, the development of democracy and the restoration of peace in our country

The necessity and importance of the institution of limitation of human rights in a democratic legal society is argued, taking into account the denial of the absolutization of human rights and the need to reach a consensus.

Keywords: human rights, martial law, protection, restrictions, state.

Петечел Надія. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню інституту обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану як важливого складового елементу будь-якої правової демократичної держави.

Основну увагу приділено аналізу прав людини, які можуть бути обмежені під час війни. Проаналізовано законодавче визначення поняття воєнного стану. З'ясовано, що воєнний стан є основною правовою підставою для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану мають виключно тимчасовий характер. Права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тому випадку, якщо це прямо передбачено Конституцією України та не суперечить нормам міжнародного права. Тільки в такому випадку обмеження можуть вважатися правомірними та законними.

В умовах воєнного стану не скасовуються певні права, а обмежується їх здійснення, тобто обсяг прав. Проте невід'ємні права та свободи, такі як право на життя, право на житло, право на повагу до гідності та інші, не підлягають будь-якому обмеженню і захищаються відповідними нормативно-правовими актами.

Відмічено, що утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. Тому під час дії правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення прав людини. Закріплення переліку прав, які не підлягають обмеженню, навіть під час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина.

Констатовано, що захист прав людини в умовах воєнного стану є надзвичайно ускладненим. Тому розробка механізмів захисту прав людини є особливо важливою для забезпечення справедливості, розвитку демократії та відновлення миру в нашій державі.

Аргументовано необхідність та важливість інституту обмеження прав людини в демократичному правовому суспільстві, з урахуванням необхідності досягнення загальної безпеки у суспільстві, як основоположної необхідної умови життя людей у соціумі, реалізації свого індивідуального потенціалу.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, захист, обмеження, держава.